

BANK TIZIMI MOLIYAVIY BARQARORLIGINI TA’MINLASHDA ILG’OR XORIJ TAJRIBASIDAN O‘ZBEKISTON AMALIYOTIDA FOYDALANISH IMKONIYATLARI

Xolmamatov Farhodjon Kubaevich

iqtisodiyot fanlari bo‘yicha falsafa doktori,

“Bank ishi” kafedrasi kafedrasi professori

Toshkent moliya instituti

E-mail: fkholmamatov@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4186-0691

Annotatsiya

Maqolada bank tizimi barqarorligini aniqlash va baholashda qo‘llaniladigan xalqaro modellar va ularni hisoblash, moliyaviy barqarorlikka salbiy ta’sir etuvchi risklarni kamaytirish tizimini takomillashtirish bo‘yicha xorij amaliyoti o‘rganilgan.

Shuningdek, bank tizimi moliyaviy barqarorligini ifodalovchi Z-baho va kutilayotgan tizimli defitsit (Systemic Expected Shortfall-SES) usullari rivojlangan va rivojlanayotgan davlatlar misolida tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: bank tizimi barqarorligi, kredit risklari, bank kapitali, tizimli risklar, bozor kapitalizatsiyasi, tizimli defitsit, standart chetlanish.

ВОЗМОЖНОСТИ ИСПОЛЗОВАНИЯ ПЕРЕДОВОГО ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА В ПРАКТИКЕ УЗБЕКИСТАНА ПО ОБЕСПЕЧЕНИЮ ФИНАНСОВОЙ УСТОЙЧИВОСТИ БАНКОВСКОЙ СИСТЕМЫ

Холмаматов Фарходжон Кубаевич

доктор философии по экономике,

Профессор кафедры «Банковское дело».

Ташкентский финансовый институт

E-mail: fkholmamatov@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4186-0691

Аннотация

В статье рассматриваются международные модели, используемые при определении и оценке устойчивости банковской системы и их расчета, а

также зарубежная практика совершенствования системы снижения рисков, негативно влияющих на финансовую стабильность.

Также на примере развитых и развивающихся стран были проанализированы методы Z-score и Systemic Expected Shortfall (SES), которые отражают финансовую стабильность банковской системы.

Ключевые слова: стабильность банковской системы, кредитные риски, капитал банка, системные риски, рыночная капитализация, системный дефицит, стандартное отклонение.

POSSIBILITIES OF USING ADVANCED FOREIGN EXPERIENCE IN THE PRACTICE OF UZBEKISTAN IN ENSURING THE FINANCIAL STABILITY OF THE BANKING SYSTEM

Kholmamotov Farkhodjon Kubayevich

*Doctor of Philosophy in Economics,
Professor of the Department of "Banking".*

Tashkent Institute of Finance

E-mail: fkholmamotov@gmail.com

ORCID: 0000-0003-4186-0691

Abstract

The article examines the international models used in determining and evaluating the stability of the banking system and their calculation, as well as the foreign practice of improving the system of reducing risks that negatively affect financial stability.

Also, the methods of Z-score and Systemic Expected Shortfall (SES), which represent the financial stability of the banking system, were analyzed in the case of developed and developing countries.

Key words: banking system stability, credit risks, bank capital, systemic risks, market capitalization, systemic deficit, standard deviation.

Kirish

«Harakatlar strategiyasidan — Taraqqiyot strategiyasi sari» tamoyiliga asosan ishlab chiqilgan quyidagi ettita ustuvor yoʻnalishdan iborat 2022-2026 yillarga moʻljallangan Yangi Oʻzbekistonning taraqqiyot strategiyasida banklar barqarorligini taʼminlashga alohida urgʻu berib oʻtilgan. Xususan, Xalqaro valyuta

jamgʻarmasi koʻmagida iqtisodiyotda vujudga kelishi mumkin boʻlgan xatarlarni aniqlash, ularning bank tizimi barqarorligiga taʼsirini baholashga qaratilgan stress-test modellarini ishlab chiqish va yuzaga kelishi mumkin boʻlgan moliyaviy yoʻqotishlarga banklarning bardoshlilikini taʼminlash maqsadida makroprudensial buferlar yaratish choralarini koʻrib borish vazifalari qoʻyilgan.[1]

Barqaror moliyaviy tizim resurslarni samarali taqsimlashga, moliyaviy risklarni baholash va boshqarishga, bandlik darajasini iqtisodiyotning tabiiy darajasida ushlab turishga hamda pul barqarorligi va bandlik darajasiga taʼsir etuvchi real va moliyaviy aktivlar narxlarining tebranishini bartaraf etish qobiliyatiga ega. Moliyaviy tizim barqarorlik sharoitida tashqi taʼsir yoki koʻzda tutilmagan holatlar tufayli kelib chiqadigan moliyaviy tebranishlarga bardosh bera oladi. Barqarorlikda boshqa moliyaviy tizimlarga yoki real iqtisodiyotga salbiy taʼsir oʻtkazmaslik uchun moliyaviy tizim oʻz-oʻzini toʻgʻrilovchi (tiklovchi) mexanizmlar orqali tebranishlarga qarshilik koʻrsatadi. Moliyaviy barqarorlik iqtisodiy oʻsishning asosiy oʻzagi hisoblanadi, chunki real iqtisodiyotda ham transaksiyalarning koʻp qismi aynan moliyaviy tizimda amalga oshiriladi.

Adabiyotlar sharhi

Moliyaviy barqarorlikka turli xil taʼriflar berilgan. Koʻpchilik taʼriflarni birlashtiruvchi jihat moliyaviy barqarorlik sharoitida moliyaviy sektorning butun tizimga taʼsir koʻrsatuvchi inqiroz davrlari boʻlmasligidir hamda moliyaviy tizimlarning ogʻir vaziyatlarga bardosh bera olishidir.

AQShning Kolumbiya universiteti professori F.Mishkinning xulosasiga koʻra, “tijorat banklarining barqarorligini taʼminlashda moliyaviy innovatsiyalarga asosiy eʼtiborni qaratish lozim. Foiz stavkalarining sezilarli darajada tebranishi yangi moliyaviy mahsulotlarga boʻlgan talabning oʻzgarishiga bevosita va kuchli taʼsir qiluvchi muhim iqtisodiy omil hisoblanadi”.[2] Fikrimizcha, bugungi kunda moliyaviy barqarorlikning muhim manbai innovatsion bank xizmatlari va mahsulotlarining keng tarmogʻi va sifati hisoblanadi.

AQShlik taniqli iqtisodchi olim Edvin Dj. Dolan “tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini taʼminlashda asosiy eʼtibor yuqori likvidli aktivlar bilan yuqori daromadli aktivlar oʻrtasidagi nisbatning oqilona darajasini taʼminlash lozim”, deb hisoblaydi. [3]

Xalqaro tiklanish va taraqqiyot banki ekspertlarining tavsiyasiga koʻra, “tijorat banklari yalpi daromadlarining umumiy hajmida foizli daromadlarning salmogʻi kamida 70 foiz boʻlishi kerak”.[4]

F.Mishkinning fikriga koʻra, “moliyaviy barqarorlik – bu moliya tizimi,

xususan, moliya bozorlari va moliyaviy institutlar tizimining beqaror iqtisodiy sharoitda asosiy funksiyalarini bajara olish qobiliyatidir”.[5] Mazkur qarashda davlat tomonidan nafaqat, moliya sektori, balki, bank tizimini davlat tomonidan tartibga solish hamda rag‘batlantirish bilan bog‘liq siyosatini ham e‘tibor olish zarurligi inobatga olinmagan.

Professor O.Lavrushinning fikriga ko‘ra, “tijorat banklarining moliyaviy barqarorligini baholashda asosiy e‘tibor guruhlash va tarkibiy tahlilga qaratilishi lozim, shundagina har bir guruh operatsiyalardan olingan foydaning darajasi va barqarorligiga real baho berish mumkin”.[6] Albatta, moliyaviy barqarorlikni baholashda ta‘sir qiluvchi omillarni guruhlash orqali ularning tarkibiy tuzilmaga bog‘liqligini aniqlab olish, umumiy holda faoliyatning tizimlashtirilgan holatini ochib berish hamda ular to‘g‘risida tasavvur hosil qililishga xizmat qiladi.

Shalpanov P.A. tijorat banklari moliyaviy barqarorligiga “... ichki va tashqi omillarga qarshi turgan holda bank resurslarini transformatsiya qilib hamda risklarni samarali boshqarishda o‘z funksiyalarini amalga oshirishi” ta‘kidlangan.[7] Ushbu qarash va mulohazalarda banklarning moliyaviy barqarorligidan ko‘ra, umumiy holda barqarorligi ustuvor masala sifatida qaralgan.

Sh.Abdullaeva “tijorat banklari faoliyatidagi kredit riskini boshqarishni takomillashtirish yo‘li bilan kredit portfelining sifatini oshirish mumkin” deb hisoblaydi.[8] Olima tomonidan tijorat banklarining bevosita moliyaviy barqarorligiga kredit riskining ta‘siriga e‘tibor qaratilgan. Kredit portfelining sifatini yaxshilash orqali kredit riskining pasayishi va moliyaviy barqarorlikni oshirish mumkinligi muhim masala sifatida ochib berilgan.

A.Mahmudalieva “tijorat banklarining moliyaviy barqarorligi-bu bank aktivlari, majburiyatlari, kapitali va moliyaviy natijalari dinamikasining yo‘l qo‘yish mumkin bo‘lgan xatar sharoitida, likvidlikni saqlagan holda, foyda va kapitalni o‘stirish asosidagi bank rivojlanishini aks ettiruvchi ko‘rsatkichlar yig‘indisi”.[9] Ushbu qarashda tijorat banklarining deyarli barcha mablag‘lari yoki mablag‘lar manbalari holati va harakatining moliyaviy barqarorlikka ta‘siri o‘rganilgan.

Mahalliy tadqiqotchilardan R.Bozorov “tijorat banklari barqarorlik turlari istalgan tijorat banklari uchraydi va uni banklar o‘zaro bir-birini bog‘liq holda faoliyatida tahlil etib borish natijasida, barqarorlikning turlari ichida eng asosiy, barqarorlik bazasi bu moliyaviy barqarorlik ekanligi, moliyaviy barqarorlik tijorat banklari faoliyatini birlamchi va asosiy turi ekanligi” aniqlangan.[10] Izlanishlar natijasi sifatida tijorat banklari barqarorligi, moliyaviy barqarorligi, iqtisodiy barqarorligiga uzviy bog‘liq jihatlar atroflicha bayon qilinmagan.

Tahlil va natijalar

Moliyaviy barqarorlikning asl qadri uning yo‘qligi yoki zaiflik davrlarida bilinadi. Ushbu davrlarda, banklar daromad keltiruvchi loyihalarni moliyalashtirishni cheklashadi, aktivlarning narxi ularning asl narxidan (tannarx) keskin farq qiladi hamda to‘lovlar o‘z vaqtida etib kelmaydi yoki yuborilmaydi. Favqulodda beqarorlik inqiroz, giperinflyatsiya va qimmatli qog‘ozlar bozori (fond birjasi) ning qulashiga olib kelishi mumkin. Bu o‘z o‘rnida iqtisodiy va moliyaviy tizimlarga bo‘lgan ishonchga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi

Individual korxonalar darajasida barqarorlikni baholash keng tarqalgan usuli bu Z-baho usulidir. Bunda bankning beqarorlik riskini baholash uchun buferlar (kapitalizatsiya va qaytimlar) bilan risklar (qaytimlarning o‘zgaruvchanligi) aniq solishtiriladi. Z-baho ushbu ko‘rinishda ifodalanadi:

$$Z \equiv (k + \mu) / \sigma,$$

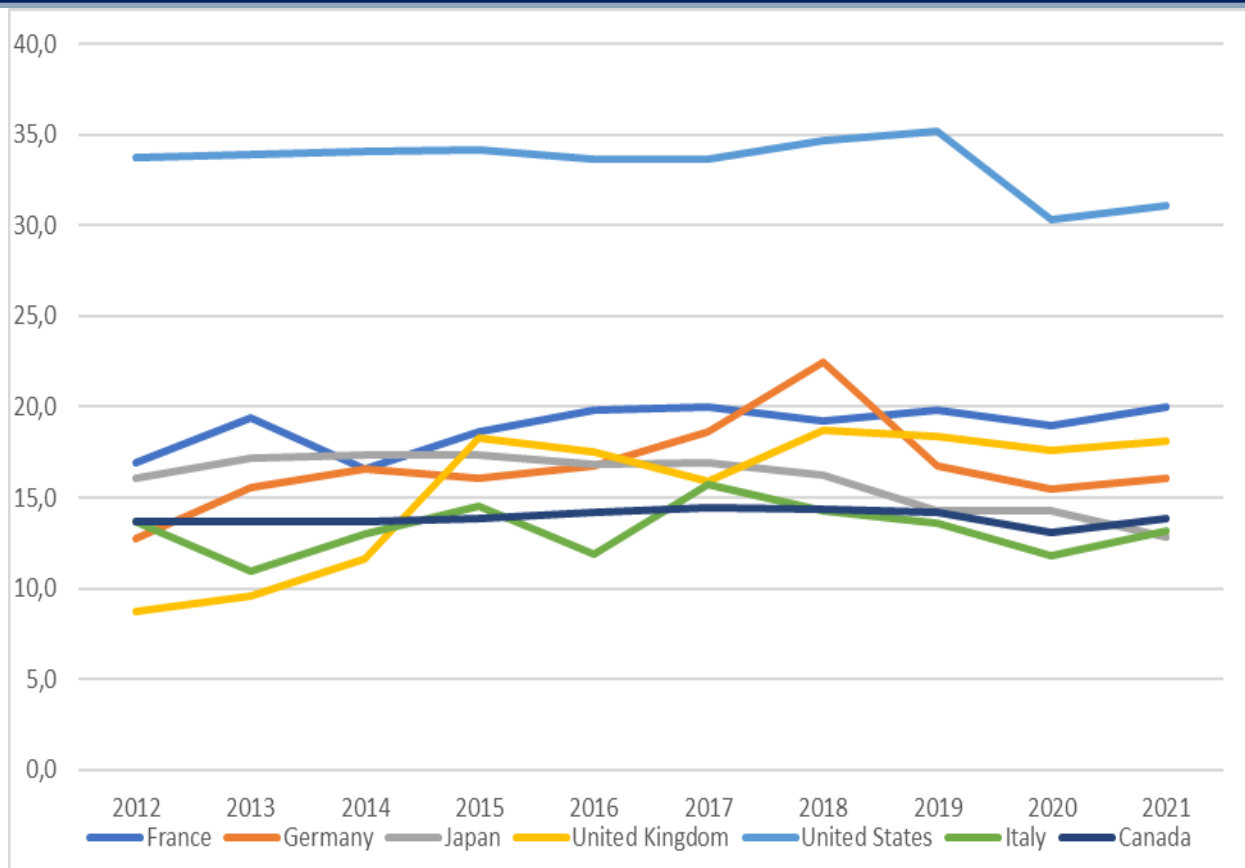
bu erda, k -xususiy kapitalning aktivlardagi ulushi

μ -qaytimning aktivlarga nisbati

σ -qaytimlarning standart chetlanishi (qaytimning o‘zgaruvchanligining ko‘rsatkichi sifatida).

Ushbu bahoning ommaboligi moliyaviy institutning beqarorligiga teskari proporsionalligidir, ya‘ni aktivlarning qiymati qarzlarning qiymatidan pastga tushishidir.

Z-baho barqarorlikni o‘lchashda bir nechta cheklovlarga ega. Eng muhim cheklov, bahoning faqat buxgalteriya (hisob-kitob) ma‘lumotlariga asoslanganligidadir. Shuning uchun baho buxgalteriya va audit qanday tahlil etilganligiga bog‘liqdir. Agar moliyaviy institutlar o‘zlarining hisobotlaridagi ma‘lumotlarini o‘zini ijobiy tarafdin ko‘rsatishga moslashtira olsalar, Z-baho moliya institutlari barqarorligi to‘g‘risida asossiz optimistik xulosa berishi mumkin. Shuningdek, Z-baho har bitta moliya institutlarini alohida baholaydi ya‘ni bir moliyaviy institutdagi muammolar (bankrotlik, inqiroz) boshqa moliya institutiga ta‘sir doirasini hisobga olmaydi. Z-bahoning ustunlik tarafi mukammal, bozorga asoslangan ma‘lumotlar mavjud bo‘lmagan institutlarga ham nisbatan ishlatish imkoniyatidir. Shuningdek, Z-baho turli guruhlardagi moliya institutlarining barqarorligiga baho berishi mumkin, ya‘ni mol-mulk egalik shakli yoki maqsadlari har xil bo‘lgan, lekin beqarorlik riski mavjud bo‘lgan institutlarga ham.

1-rasm. Rivojlangan davlatlarning Z-baho ko'rsatkichlari², foizda

Bozor iqtisodiyoti rivojlangan G-7 mamlakatlarida Z-baho ko'rsatkichlarini tahlil qiladigan bo'lsak, AQSh ushbu ko'rsatkich bo'yicha mutloq etakchilik qilmoqda. Uning oxirgi o'n yillikdagi holati 30-35 foizli diapozonda o'zgarib turgan.

Bank tizimi barqarorligining ushbu ko'rsatkichi bo'yicha Fransiya bank tizimi 16-20 foizli diapozonda kichik o'zgarishlar bilan tebranib turibdi.

Buyuk Britaniyada 2012 yilda 8,7 foizni tashil etgan bo'lsa, 2021 yilga kelib 18,1 foizga qadar oshirishga erishilgan.

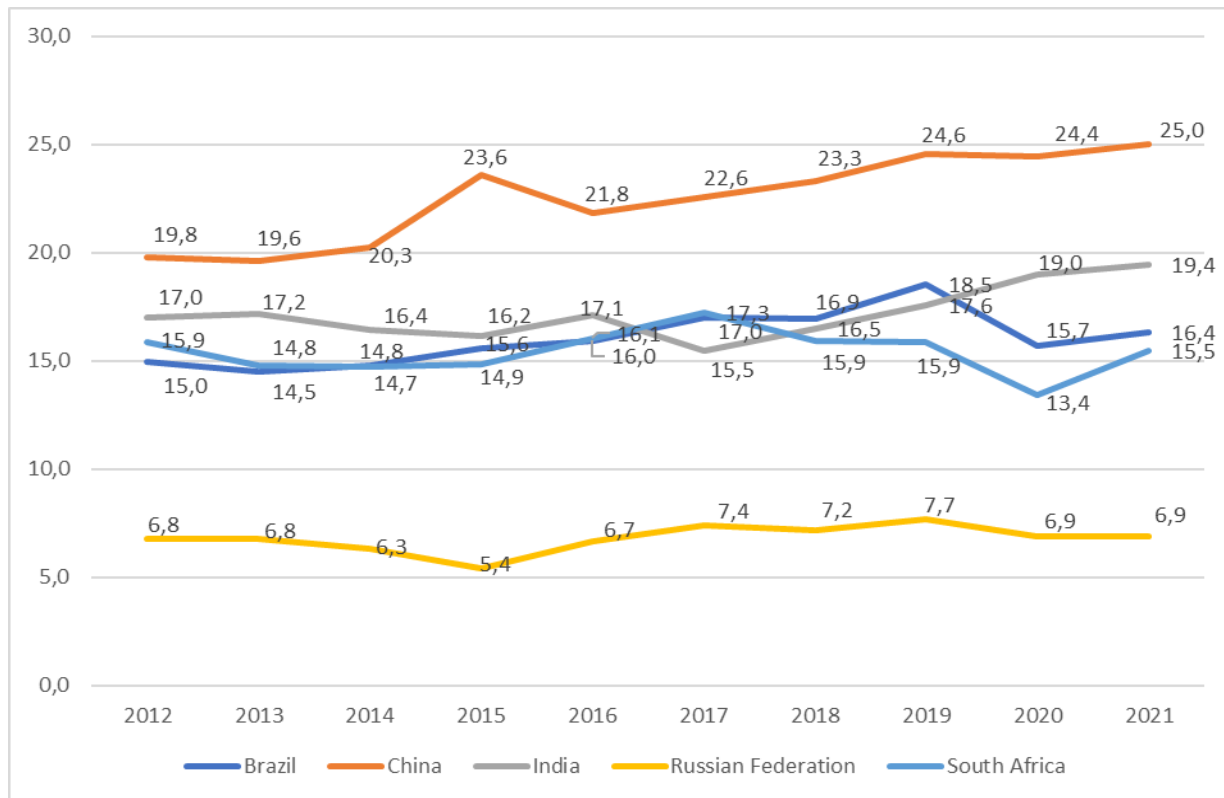
Yaponiyada mazkur ko'rsatkich 16 foizdan 12 foizga qadar pasaygan. Mazkur holat Yaponiya bank tizimining barqarorligi pasayganligidan dalolat beradi.

Italiya, Germaniya va Kanada davlatlarida Z-baho ko'rsatkichi 13-16 foiz atrofida barqaror tebranib turganligini ko'rish mumkin.

Braziliya, Hindiston va JAR davlatlarida Z-baho ko'rsatkichi 15-20 foizli ko'rsatkichni qayd etganligini ko'rish mumkin. 2019-2020 yillarda Braziliya va JARda keskin pasayishni qayd etgan. Buning asosiy sababi mamlakatda pul-kredit siyosatidagi kamchiliklar hisoblanadi.

² <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/>

Rossiya Federatsiyasida esa tahlil qilingan davrda 5,4-6,9 foizni tashkil etib, mazkur guruhning eng past natijasini ko‘rsatgan. Bank tizimida qator muammolar borligini ifodaydi.

2-rasm. Rivojlanayotgan davlatlarning Z-baho ko‘rsatkichlari³, foizda

BRICS davlatlarida bank tizimi barqarorligini tahlil qiladigan bo‘lsak, Xitoydan tashqari barcha a‘zolarining ko‘rsatkichlari rivojlangan davlatlarnikidan deyarli ikki marta past.

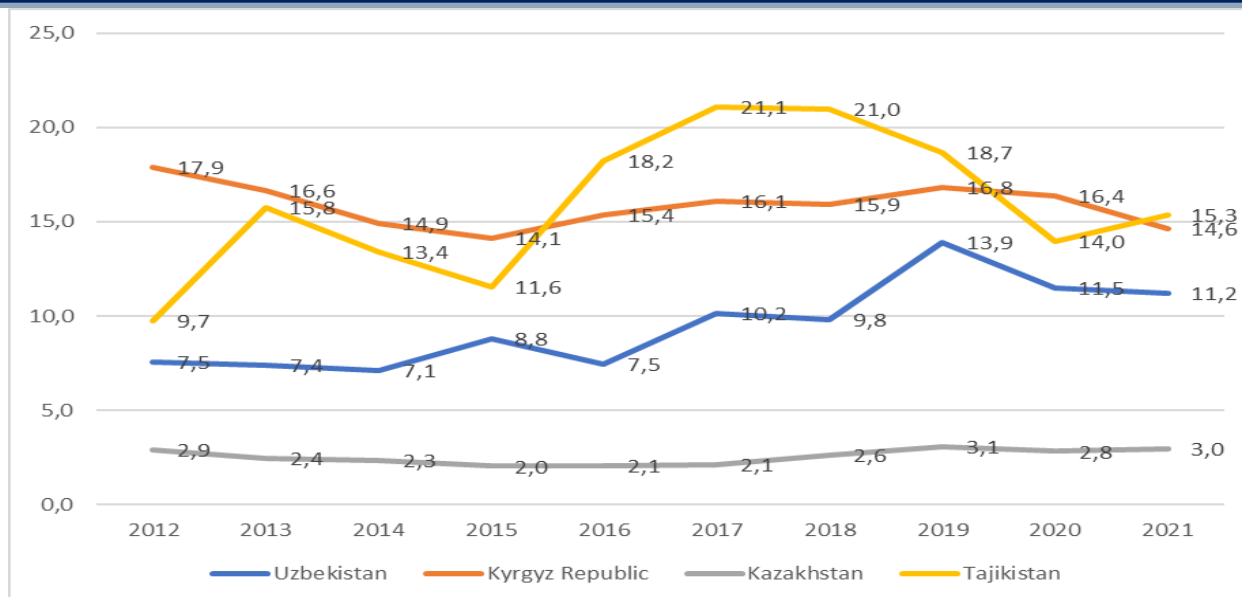
Xitoy bank tizimi barqarorligini oxirgi o‘n yilda 5,2 foiz bandga oshirib, 25 foizni tashkil etgan. Xitoy bank tizimi jahonning eng yirik bank tizimi ekanligini inobatga olsak, mamlakatdan barqarorlikning barcha instrumentlari samarali ishlayotganligini ko‘rish mumkin.

Markaziy Osiyo mamlakatlarida bank tizimi barqarorlik ko‘rsatkichi keskin o‘zgarishlar qayd etganligini ko‘rish mumkin. Xususan, Tojikistonda 2015-2020 yillarda keskin oshish va pasayishni kuzatish mumkin.

Mintaqada eng yirik bank tizimiga ega bo‘lgan Qozog‘iston Respublikasida esa ushbu ko‘rsatkich eng past natijani qayd etgan, ya‘ni o‘rtacha 2,5 foiz. Mazkur holat bank tizimi tashqi resurslarga kuchli bog‘liq ekanligidan dalolat beradi.

O‘zbekiston va Qirg‘iziston Respublikalarida nisbatan barqaror va keskin o‘shish yoki pasayish qayd etilmagan.

³ <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/>

3-rasm. Markaziy Osiyo mamlakatlarining Z-baho ko'rsatkichlari⁴, foizda

Bir necha tadqiqotlar tizim barqarorligini o'lchash maqsadida bir necha mavjud usullarni (Distance to default, Z-baho) korxonalarining nisbiy kattaligiga qarab o'rtachalash va tortish orqali metodlarni umumlashtirishga harakat qilishadi, Mazkur umumlashtirilgan metodlarning kamchiligi firmalarning o'zaro bog'liqligi va bitta sub'ektning moliyaviy barqarorligining qulashi boshqa hamkorlarga jiddiy ta'sir qilishi mumkinligi kabi omillarni hisobga olishmagan.

Defoltgacha birinchi (First-to-default) ehtimoli bu tizim barqarorligini baholashda bir necha korxonalar ichida bittasining bankrotligini kuzatish ehtimolligini butun tizim inqiroz ehtimolligini baholashda taklif qilingan metodlardan biri. Ushbu metod kredit defolt svop spreadidan risk neytral ehtimolliklardan foydalanadi. Bu ehtimollik Defoltgacha masofadan farqli o'laroq bitta korxonaning defolti boshqa korxonaga ta'sir doirasini tan oladi. Biroq, defolt ehtimolliklarini o'rganuvchi tadqiqotlar katta korxonalarining kichik korxonalarga nisbatan sezilarli ta'sir doirasiga ega ekanligini inobatga olishmaydi.

Tizim barqarorligini baholashning yana bir usuli bu kutilayotgan tizimli defitsit (Systemic Expected Shortfall-SES), bu uslub har bir korxonaning tizimli defoltga hissasini individual hisoblaydi. SES individual leveraj va risklarni hisobga olib, institutlar bankrotlikka yuz tutganda bank sektorining real iqtisodiyotga tashqi ta'sirini o'lchaydi. Ushbu uslub tizim barqarorligi uchun eng muhim firmalarni, ya'ni qulashi katta ta'sir doirasiga ega institutlarni aniqlashda juda muhim o'rin tutadi. SES metodining bitta kamchiligi mazkur muhim insitutlarning qachon

⁴ <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/>

bankrotlikka yuz tutishini aniq baholay olmaydi.

$$SRISK = k \cdot DEBT - (1 - k) \cdot EQUITY \cdot (1 - LRMES)$$

Bunda, k-kapital talabi;

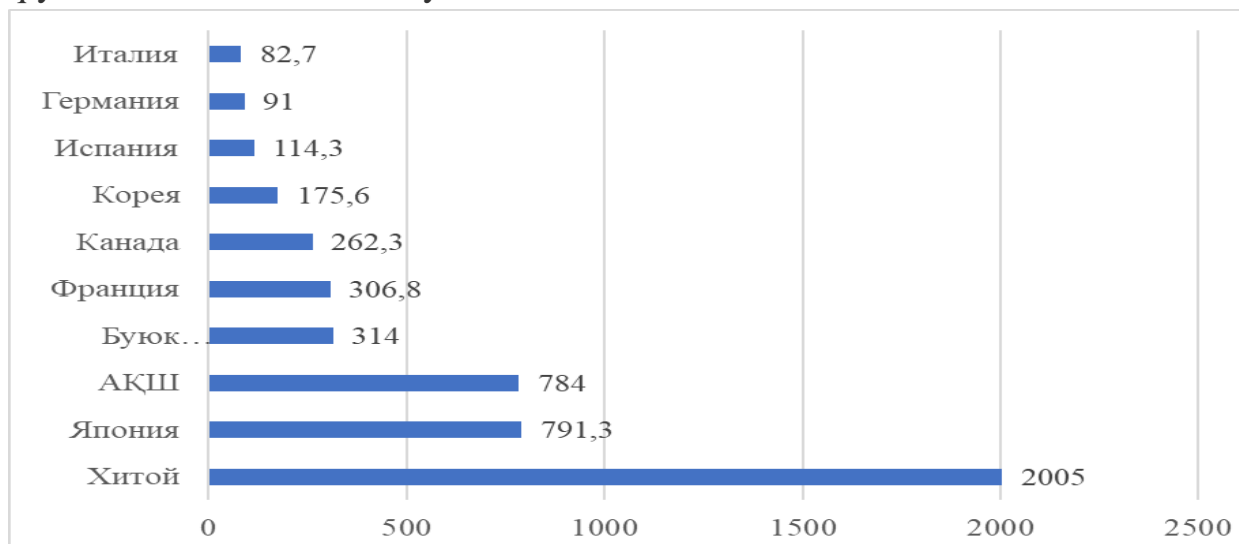
LRMES-Uzoq muddatli kutilayotgan marjinal defitsit;

EQUITY-bankning joriy bozor kapitalizatsiyasi;

DEBT- bu qarzning balans qiymati.

DEBT aktivlarning balans qiymatidan kapitalning balans qiymatini chiqarib tashlagan holda hisoblanadi.

Keyingi tadqiqotlarda, retrospektiv SES modeli soddalashtirildi. Soddalashtirilgan o‘lchov bu SRISK (Systemic Risk-SRISK). SRISK inqiroz sodir bo‘lishi sharoitida kutilayotgan kapital defitsitini baholaydi. Sodda tizimli risk o‘lchovini topish uchun, birinchi navbatda Uzoq muddatli kutilayotgan marjinal defitsitni (Long-Run Marginal Expected Shortfal (LRMES)) aniqlash lozim. Bu orqali, korxonaning xususiy kapital qaytimi bilan kengroq bozor qaytimi orasidagi bog‘liqlik o‘lchanadi (assimetrik o‘zgaruvchanlik, korrelyatsiya va bog‘liqlik orqali o‘lchanadi). Inqiroz paytida 8 foizlik kapitalning aktivlarga nisbatiga erishish uchun qancha kapital kerak bo‘lishini aniqlash maqsadida, model yalpi bozor 6 oylik davrda 40 foizdan ko‘proq tushadigan bo‘lsa, bank xususiy kapitali qiymatini tushishini hisoblaydi.

4-rasm. Mamlakatlar bo‘yicha global tizimli risk summasi, 01.01.2023 yil holatiga, mlrd AQSh dollari⁵

SRISK foiz ko‘rsatkichi jami moliyaviy sektor kapital defitsitidagi firmaning ulushini hisoblaydi. Katta SRISK foiz ko‘rsatkichi bir vaqtning o‘zida eng ko‘p yutqizadigan va taxminiy inqirozga eng katta hissa qo‘shadigan korxonani aniqlab

⁵ <https://vlab.stern.nyu.edu/srisk>

beradi. SES ko‘rsatkichining mulohazalaridan biri shundaki, bank “tizimli tavakkalchilik” sababli moliyaviy sektor zaif bo‘lgan sharoitda kapital defitsitiga uchrash ehtimoli katta.

Global tizimli risklar summasida Xitoy yaqqol etakchilik qilmoqda. Mamlakat bank tizimida mavjud tizimli risklarning umumiy summasi 2005,0 mlrd AQSh dollarini tashkil etadi. Buning asosiy sababi Xitoy bank tizimi hozirgi kunda dunyodagi eng yirik bank tizimi hisoblanadi. 2017 yilda Xitoy bank tizimi Yevrohudud bank tizimidan oshib ketdi. 2023 yil holatiga dunyo bo‘yicha Top-10 ta eng yirik banklarning 5 tasi (Industrial and Commercial Bank of China, China Construction Bank Corporation, Agricultural Bank of China, Bank of China va Bank of Communications) Xitoyga tegishli banklardir.

Shuningdek, AQSh va Yaponiya bank tizimida tizimli risklar summasi 800 mlrd AQSh dollari atrofida bo‘lib, oldingi yillarga nisbatan biroz o‘sganligi xavotirli holatdir.

1-jadval.

Yevropada SRISK ko‘rsatkichi yuqori bo‘lgan banklar, 01.01.2023 yil holatiga⁶

Bank nomi	SRISK, %	SRISK, mln AQSh dollari	Marjinal SRISK	LRMES
BNP Paribas SA	9,59	107435,2	29327,46	39.38
Credit Agricole SA	9,33	104618,2	13714,98	38.86
Barclays PLC	7,82	87687,4	11992,77	43.14
Societe Generale SA	7,19	80601,0	9236,79	49.47
Banco Santander SA	5,96	66791,5	24690,48	42.12
Deutsche Bank AG	5,55	62195,1	9551,86	45.45
HSBC Holdings PLC	4,97	55750,7	43698,28	30.20
UBS Group AG	3,65	40957,4	34449,48	42.53
Lloyds Banking Group PLC	3,39	38015,4	11687,65	36.24
Natwest Group PLC	2,88	32334,8	9550,67	40.00

Yevropada SRISK ko‘rsatkichi bo‘yicha Fransiyaning BNP Paribas banki yetakchilik qilmoqda. Bankda SRISK ko‘rsatkichi asosan 2020 yilning ikkinchi choragidan boshlab keskin o‘shishni qayd etgan. 2023 yilda esa biroz pasayganligini ko‘rishimiz mumkin. Buning asosiy sababi boshqa yirik banklarning ulushi ortganligi va bank kapitali bo‘yicha o‘rtanilgan me‘yoriy talablarning qat‘iylashtirilishi hisoblanadi. Mazkur bankda SRISK ko‘rsatkichi 9,59 foiz yoki 107435 mln AQSh dollarini tashkil etmoqda. Shuningdek, marjinal risk darajasi 29327,46 va uzoq muddatli kutilayotgan marjinal defitsit (Long-Run Marginal

⁶ <https://vlab.stern.nyu.edu/srisk/RISK.WORLDFIN-MR.GMES>

Expected Shortfal (LRMES)) koeffitsienti 39,38 ni tashkil etmoqda. Fransiya bank tizimi kapitali yetishmovchiligida bankning ulushi 9,59 foizni tashkil etmoqda. Shuningdek, Fransiyaning yirik banklari Credit Agricole bankining ulushi 9,33 foiz, Societe Generale bankining ulushi 7,19 foizga teng.

Buyuk Britaniyada kapital taqchilligi ko‘rsatkichida Barclays bankning ulushi 7,82 foizni tashkil etgan. Bankning mamlakat bank tizimidagi o‘rnini inobatga olsak, ushbu bankda kapital yetarliligi bilan bog‘liq jiddiy muammolar mavjudligini anglatadi. Mamlakatning eng yirik banki HSBC Holdings bankining ulushi 4,97 foizni tashkil etmoqda. Lloyds Banking ulushi 3,39 foiz bo‘lib, nisbatan barqaror hisoblanadi. Fikrimizcha, bankda samarali emissiya siyosatini amalga oshirish orqali kapital yetishmovchiligini bartaraf etish imkoniyati mavjud.

Yevropada shuningdek, Ispaniyaning Banco Santander banki, Germanining Deutsche Banki, Shveysariyaning UBS banklari ham o‘rin olgan.

Quyidagi rasmda SRISK ko‘rsatkichi bo‘yicha Yevropaning eng yirik banki BNP Paribas bankining oxirgi 5 yillik ko‘rsatkichlari tahlil qilingan.

2-jadval.

Osiyoda SRISK ko‘rsatkichi yuqori bo‘lgan banklar, 01.01.2023 yil holatiga⁷

Bank nomi	SRISK, %	SRISK, mln AQSh dollari	Marjinal SRISK	LRMES
China Construction Bank Corp	9,05	296866,2	38369,96	29,30
Industrial & Commercial Bank of China Ltd	7,78	255108,3	22432,22	10,71
Agricultural Bank of China Ltd	7,53	247116,8	12692,96	8,18
Bank of China Ltd	6,33	207787,7	38295,05	26,58
Mitsubishi UFJ Financial Group Inc	4,11	134727,7	31803,1	31,42
Mizuho Financial Group Inc	3,45	113347,3	11691,42	28,82
Postal Savings Bank of China Co Ltd	3,43	112472,1	14159,55	24,12
Bank of Communications Co Ltd	3,29	107901,6	14950,86	31,27
Sumitomo Mitsui Financial Group Inc	3,25	106655,3	17964,75	29,14
Japan Post Bank Co Ltd	2,98	97884,3	5411,26	18,33

Osiyoda bank tizimi yirikligi va banklar faoliyatining keng qamrovli darajasi bo‘yicha asosan 2 ta davlat, ya’ni Xitoy va Yaponiya yetakchilik qilmoqda. SRISK ko‘rsatkichi bo‘yicha Xitoyning “katta to‘rtlik” banklaridan biri bo‘lgan China Construction Bank yetakchilik qilmoqda va uning ulushi 9,05 foizni yoki 296,9

⁷ <https://vlab.stern.nyu.edu/srisk/RISK.WORLDFIN-MR.GMES>

mlrd AQSh dollarini tashkil etgan. Marjinal SRISK ko‘rsatkichi 38,4 mlrd dollar va LRMES darajasi 29,30 ni tashkil etgan.

Keyingi o‘rinlarda ham Xitoy banklari bo‘lib, Top-10 banklarning 6 tasi Xitoy hissasiga to‘g‘ri kelmoqda.

Fikrimizcha, mazkur holat Xitoy bank tizimi barqarorligiga sezilarli darajada ta‘sir etmaydi, chunki risklarning oshib borish sharoitida bankning boshqa ko‘rsatkichlari ham mos ravishda o‘sib borganligini ko‘rish mumkin. Xususan, yirik banklari aktivlari 2022 yilda 2,6-4,6 foiz miqdorda o‘shishga erishgan bo‘lsa, bank kapitali mos ravishda 0,7-1,0 foiz miqdorida oshgan. Shuningdek, aktivlar rentabelligi (ROA) 0,8-0,9 foiz, kapital rentabelligi esa (ROE) 9,7-11,40 foizni tashkil etgan.

Yaponiyaning eng yirik banki Mitsubishi UFJ Financial Groupda SRISK ko‘rsatkichi 4,11 foiz yoki 134,7 mlrd AQSh dollarini tashkil etgan bo‘lsa, LRMES darajasi 31,42 dan iborat⁸.

3-jadval.

Shimoliy Amerikada SRISK ko‘rsatkichi yuqori bo‘lgan banklar, 01.01.2023 yil holatiga⁹

Bank nomi	SRISK, %	SRISK, mln AQSh dollari	Marjinal SRISK	LRMES
Citigroup Inc	11,80	131877,1	27728,73	37,99
Bank of America Corp	8,97	100225,2	74516,72	36,98
Goldman Sachs Group Inc	5,47	61088,1	43328,93	43,93
Bank of Nova Scotia	4,27	47766,0	18765,80	36,81
Wells Fargo & Co	4,15	46425,7	48582,81	35,28
Toronto-Dominion Bank	3,99	44536,6	38992,13	38,19
Royal Bank of Canada	3,56	39825,9	40912,93	36,20
Bank of Montreal	3,16	35337,4	20134,48	35,93
Canadian Imperial Bank of Commerce/Canada	2,90	32376,9	10883,41	33,39
JPMorgan Chase & Co	2,78	31033,1	141171,45	35,78

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Yaponiya bank tizimi uchun mazkur ko‘rsatkichlar salbiy ta‘sir qilishi mumkin. Chunki Yaponiyaning yirik banklari moliyaviy holati va ko‘rsatkichlari oldingi yillarga nisbatan sezilarda darajada pasaygan. 2022 yilda yirik banklari aktivlari 3,8 foiz(Sumitomo Mitsui Financial Group)dan 5,1 foiz(Mitsubishi UFJ Financial Group)gacha kamaygan bo‘lsa, bank kapitali mos ravishda 5,3 foizdan 11,9 foizga qadar pasaygan. Mazkur holat

⁸ <https://www.thebankerdatabase.com/index.cfm/search/ranking>

⁹ <https://vlab.stern.nyu.edu/srisk/RISK.WORLDFIN-MR.GMES>

Yaponiya bank tizimi uchun xavotirli signallarni namoyon qilmoqda.

Shimoliy Amerikada bank bozorining pasayishi uchun tizim kapitalining taxminiy yetishmasligi 1117,5 milliard AQSh dollaridan iborat. Ushbu yetishmovchilikning eng katta ulushi AQShning Citigroupga tegishli bo‘lib, jamiga nisbatan 11,80 foizni yoki 131,9 mlrd AQSh dollarini tashkil etadi. Mamlakatning eng yirik banki hisoblangan JPMorgan Chasening kapital yetishmasligidagi ulushi atigi 2,78 foizni tashkil etadi. Vaholanki bu bank mamlakatning eng yirik banki, jahonning 5-yirik banki hisoblanadi.

Kanada banklarining mazkur ro‘yxatda bo‘lishi va Top-10 ta bankning teng yarmi uning hissasiga to‘g‘ri kelishini hisobga olsak, bank tizimi kapital bazasi va kapital yetarliligi, bank risklarini boshqarish tizimida jiddiy kamchiliklar hamda yetishmovchiliklar mavjudligidan dalolat beradi.

Xulosa

Bank tizimi barqarorligini ta‘minlash bo‘yicha xorij amaliyotini o‘rganish jarayonida quyidagi quyidagi xulosalar shakllantirildi:

bank tizimi barqarorligini ta‘minlashda bank risklarini oldini olish, ularni kamaytirish bo‘yicha chora-tadbirlarni ishlab chiqish eng asosiy vazifalardan biri hisoblanadi;

bank tizimi barqarorligini ta‘minlashda avvalombor bank kapitaliga alohida e‘tibor berish zarur, kapital barqarorlikni aks ettiruvchi va uni ta‘minlovchi eng asosiy ko‘rsatkich hisoblanadi;

xalqaro amaliyotda bank tizimi barqarorligini baholashda Z-baho indeksidan unumli foydalaniladi, bu ko‘rsatkichning qanchalik yuqori bo‘lishi bank tizimining bankrotlikka uchramaslik ehtimolini oshiradi;

rivojlangan davlatlarda yuqoridagi ko‘rsatkichning o‘zgarish diapozoni barqaror bo‘lib, bank tizimining moliyaviy jihatdan holati yaxshi ekanligi bilan izohlanadi;

tizim barqarorligini baholashning yana bir usuli bu kutilayotgan tizimli defitsit (Systemic Expected Shortfall-SES) ko‘rsatkichi bo‘lib, bu uslub har bir bankning tizimli defoltga hissasini individual baholaydi.

Bank tizimi barqarorligini oshirish maqsadida quyidagi takliflarni keltirib o‘tish maqsadga muvofiq:

bank tizimida moliyaviy barqarorlikni ta‘minlash uchun xalqaro amaliyotda keng foydalaniladigan risklarni boshqarish tizimlarini chuqur tahlil qilgan holda bank amaliyotida qo‘llash;

bank tizimini tahlil qilishning matematik modellarini amaliyotga keng tadbir

etish orqali moliyaviy barqarorlikka ta'sir etuvchi omillarni aniqlash va ularni oldini olish bo'yicha ekonometrik modellar ishlab chiqish va prognoz qilishni takomillashtirish;

bank nazorati bo'yicha xalqaro normalarda aks etgan ko'rsatkichlarni mamlakat bank tizimiga joriy etish orqali bank faoliyatini sog'lomlashtirish va ularga qo'yilgan me'yorlarga qat'iy amal qilish;

bank tizimi barqarorligining asosiy va qo'shimcha ko'rsatkichlari o'zgarishini tahlil qilib borish, sabablarini aniqlash, rentabellik ko'rsatkichlarini oshirib borish.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-son “2022-2026 yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi to'g'risida”gi Farmoni. – Foydalanish manbai: <https://lex.uz/docs/5841063>

2. Мишкин Ф.С. Экономическая теория денег, банковского дела и финансовых циклов. 7-е изд. Пер. с англ. – М.: ООО «И.Д.Вильямс», 2013. – С.295.

3. Edwin G Dolan. Journal of Comparative Economics, Volume 2, Issue 4, December 1978, Pages 407-408.

4. Макнотон Д. Банковские учреждения в развивающихся стран. Пер. с англ. – Вашингтон: ИЭР, 1994.

5. Frederic S. Mishkin (2016) “The Economics of Money, Banking, and Financial Markets”, page 216, 11th edition.

6. Лаврушин О.И. Банковское дело. – М.: КноРус, 2008. – С. 251.

7. Шальпанов П.А. Управление ликвидностью: механизм прогноза денежных потоков банка. // Банковское дело. -2014.-№9. -56-60 стр.

8. Абдуллаева Ш.З. Банк рисклари шароитида тижорат банкларининг кредит портфелини диверсификациялаш. Иқтисод фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган дисс. автореферати. –Тошкент, 2000.-46 б.

9. Махмудалиева Ё.А. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни баҳолаш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2001. – 22 б.

10. Бозоров Р.Ҳ. Тижорат банклари молиявий барқарорлигини таъминлашнинг назарий ва методологик асослари. // “UzBridge” электрон журнали. – 2019. -№2. -82-90 стр.

11. <https://databank.worldbank.org/metadataglossary/>

12. <https://vlab.stern.nyu.edu/srisk>